

nefeyilmesi hususunda ittifak etmişlerdir. Mu'tezile ise her ne kadar sıfatların kâdemini benimsememişse de vücûdiyet, hayyiyet, âlimiyet, kâdiriyyet ve ulûhiyyetten oluşan beş kadîm halin mevcudiyetini kabul etmiştir. Ebû Hâşim el-Cübbâî, beşinci hali diğer dördü için illet ve zâtı ayıran hal diye kabul etmektedir (Siyâlkûtî, III, 10). Allah'a fiil olarak nisbet edilen sıfatlarda değil zât olarak nisbet edilenlerinde ezeliyet vardır. Meselâ, "Allah ezelde muhsindir" denmez, çünkü ihşan bir fiildir. Ancak ihşanda bulunduğu varlıkları yarattıktan itibaren muhsin diye nitelenir (Eş'arî, II, 251). O'nun "sefehî nefyetme" anlamında hakîm oluşu, "kizbî nefyetme" anlamında sâdik oluşu gibi selbî sıfatlarında ise ezeliğin bulunması gerekir. Nitekim Allah'ın "kelâma kâdir olma" anlamında mütekellim oluşu da ezeliyettir (a.g.e., II, 256).

Ebû Ali el-Cübbâî'ye göre Allah Teâlâ nesne ve olayları yaratmadan önce de kâdir olup onları bilendir. Çünkü nesnelere yaratılmadan önce de bilinir ve şey, cevher, renk gibi kavramlarla anılabilir. Ancak yaratılmadan önce cisimlerin cisim olarak, fiillerin de fiil olarak adlandırılması mümkün değildir (a.g.e., II, 205). Dolayısıyla "şey" her türlü mâlûm için kullanılan bir kavramdır, yaratılmadan önce mâlûm olunca şey olarak adlandırılması da mümkün olur. Bir şeye kendi sebebiyle şey denilmesi câiz ise ona yaratılmadan önce de şey denebilir. Bir şey, kendisinde olmayan bir illet dolayısıyla böyle adlandırılıyorsa söz konusu illet kendisinde bulunduğu anda -yaratılmadan önce, yani adem halinde olsa bile- bununla isimlendirilebilir (a.g.e., a.y.).

Ya'kûb b. İshak el-Kindî'ye göre ezeli varlık hakkında mutlak olarak yokluk söz konusu değildir. Zira ezelinin varlığının öncesi yoktur ve onun mevcudiyetini sürdürmesi başkasına bağlı değildir, o sebepsiz varlıktır. Ezeli olan için madde, sûret, fâil ve sebepten söz edilemez. Ayrıca ezeli olanın cinsi yoktur, bozulmaz, dönüşmez, o cisim de değildir. Bilkuvve varlık imkândan öte bir şey olmadığına göre âlem bilkuvve sonsuzdur. Bilkuvve sonsuza bağlı olan her şeyin de bilkuvve sonsuz olacağı açıktır. Buna göre hareket ve zaman aynı türden olmak üzere bilkuvve sonsuzdur. Ancak bir şeyin bilfiil sonsuz olması mümkün değildir. Böylece zamanın bilfiil sonsuz olamayacağı ortaya çıkar (Kindî, s. 18-19). Netice olarak fiiliyatta selbî bir nitelik

olan ezeliyet, imkân dahilindeki ma'dûm söz konusu edildiğinde sübûtî olarak nitelendirilebilir. Mümkün ma'dûmların hariçte vücutları olmasa da ilm-i ilâhîde mahiyetleri vardır. Buna göre Allah'ın ilmi ezeli olduğu için mümkün ma'dûmların da bir tür ezeliyet kazandığı düşünülebilir ve hâricî vücutları olmadığı için de hal olarak benimsenebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 84-85, 143; *Müsned*, IV, 431, 432; Kindî, "İlk Felsefe Üzerine", *İslâm Felsefelerinden Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 18-19; Eş'arî, *Maqâlatü'l-İslâmiyyin* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Beyrut 1416/1995, II, 205, 251, 256; Şehristânî, *el-Milel (Kılânî)*, I, 82; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1325/1907, III, 10-11; Abdülkerîm el-Cilî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Kahire 1402/1981, I, 101-104; Siyâlkûtî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mevâkıf* (nşr. M. Bedreddin en-Na'sânî), Kahire 1325/1907, III, 10; Beyâzîzâde Ahmed Efendi, *İşârâtü'l-merâm min 'İbârâtü'l-İlmâm* (nşr. Yûsuf Abdürrezzâk), Kahire 1368/1949, s. 90-91; Said Nursî, *Mektûbât*, İstanbul 1958, s. 51, 61.

İLYAS ÇELEBİ

EZHERÎ, Muhammed Kerem Şah

(محمد كرم شاه الأزهرى)

(1918-1998)

Pakistanlı hukukçu,
mutasavvıf ve müfessir.

Pencap'ta Sergôda'ya (Sargodha) bağlı Beyra (Bhera) kasabasında doğdu. Asıl adı Muhammed Kerem Şah olup Pîr Sâhib, Ebû'l-Hasenât, Ziyâü'l-Ümmet, Ezherî gibi künye, lakap ve sıfatlarla da anılır. Bahâeddin Zakeriyyâ Mülânî ile (ö. 661/1263) aynı nesilden gelen Ezherî'nin soyu sahâbeden Hebbâr b. Esved'e dayandığı için Kureşî kabul edilir (*Maqâlat*, neşredenin yazısı, I, 14-15). Babası Muhammed Şah tasavvuf ehli bir âlim, siyaset ve dava adamıdır. Pakistan'ın bağımsızlık mücadelesine katıldığı gibi Keşmir'in bağımsızlığı için de savaştı. Bundan dolayı bir süre hapiste kaldı.

İlk ve orta öğrenimini Beyra'da tamamlayan Ezherî, 1941'de Lahor'daki Oriental College'in Arap Dili Bölümü imtihanını vererek "fâzıl-ı Arabî" derecesini kazandı. Burada kaldığı bir yıl içinde Diyûbendî Resûl Han'dan Tirmizî'nin *el-Câmi'u's-Şa-hîh*'ini ve diğer bazı eserleri okudu. Resmî eğitimi yanında babası tarafından kurulan Dârülulûm-i Muhammediyye Gavsiiyye'de medrese tahsili gördü. 1942-1943 yıllarında Birelvî cemaatinde Nâimüddin

Muradâbâdî'nin medresesinde bazı hadis kitaplarını okuyarak icâzet aldı. 1945'te Pencap Üniversitesi'nde İngiliz dili ve edebiyatı lisans öğrenimini tamamladı. 1948'de amcasının kızı Gulâm-ı Hafsa ile evlendi, bu evlilikten altı oğlu ve dört kızı dünyaya geldi. Babasının teşvikiyle 1951'de gittiği Mısır'da Ezher Üniversitesi Hukuk (Şeriat) Fakültesi'ne kaydoldu. Ayrıca Kahire Üniversitesi'ne yüksek lisans için başvurdu, burada hukuk ve Arap dili üzerine eğitim aldı. Bengladeş asıllı Eyüb Ali'nin danışmanlığında "el-Hudûd fi'l-İslâm" adlı yüksek lisans tezini hazırlamakta iken babasının rahatsızlığı dolayısıyla tezini bitirmeden 1954'te Pakistan'a döndü (a.g.e., I, 23-27; Şâkir Hüseyin Han, s. 26-31). Mısır'da iken Suriye, Lübnan ve Ürdün gibi Arap ülkelerine seyahatte bulundu. Mısır'da Muhammed Ebû Zehre'den fıkıh, Ahmed Zekî'den Arap dili ve edebiyatı okudu, M. Mustafa Şelebî ve diğer bazı hocalardan yararlandı.

Babasının vefatı üzerine Çiştîyye tarikatının Beyra kolu şeyhi oldu, ayrıca Beyra'daki Dârülulûm-i Muhammediyye Gavsiiyye Medresesi'nin yönetimini üzerine aldı. Ekim 1970'te *Ziyâ'ey Harem* adıyla bir dergi çıkardı, vefatına kadar dergiye başmakale yazdı. Ziyâü'l-Kur'ân Publications adıyla bir yayınevi kurdu. Aktif siyasetten pek hoşlanmayan Ezherî, Pakistan'ın kuruluşundan itibaren ülkede meydana gelen problemler sebebiyle zaman zaman siyasî etkinlikler içerisine girdi. Birelvî ekolü mensuplarınca kurulan Cem'iyet-i Ulemâ-i Pâkistan adlı partiye katıldı ve bir süre partinin başkan yardımcılığını yaptı. 1970'teki seçimlerde yürüttüğü çalışmalar sırasında zehirli gazla suikasta uğradıysa da herhangi bir zarar görmeden kurtuldu. 1974'te Kâdiyânîler aleyhinde başlatılan faaliyetlerde ön saflarda yer aldı ve mitingler düzenledi. Onun ve diğer ilim ve fikir adamlarının çabaları sonucunda Kâdiyânîler, İslâm dışı azınlık ilân edildi (*Maqâlat*, neşredenin yazısı, I, 62-69; Şâkir Hüseyin Han, s. 35, 470, 472). 1977'de Tahrîk-i Nizâm-ı Mustafa adıyla siyasî bir hareket başlattı. Onun siyasete ilgi duyduğu zamanlardaki en önemli iki sorun, Kâdiyânîler'in faaliyetleriyle Zül-fikar Ali Butto döneminde hız kazanan komünizm ve sosyalizm propagandaları idi. Butto'yu bazı İslâm dışı davranışları yüzünden dergisinde eleştirdiği için 1977'de dört ay hapse mahkûm edildi. Haziran 1979'da Pakistan İçişleri Bakanını ile birlikte Sovyetler Birliği'ni ziyaret ederek resmî ve özel görüşmelerde bu-

lundu. Bu ziyaretinde Taşkent, Buhara, Semerkant, Moskova ve Leningrad gibi şehirleri gezdi.

Devlet başkanlığına gelen Ziyâülhak, Ezherî'ye özel ilgi gösterdi. Haziran 1981'de onu Federal Şeriat Mahkemesi'ne hâkim olarak görevlendirdi. Bu görevi Ağustos 1982'ye kadar sürdürdü. Ziyâülhak'ın 14 Ağustos 1982 tarihli kararı ile bu defa Pakistan Anayasa Mahkemesi'nin İslâm Hukuku Temyiz Komisyonu'na hâkim sıfatıyla yedek üye tayin edildi. 7 Ekim 1982'de başladığı bu görev 7 Nisan 1998 tarihine kadar devam etti. Ezherî ayrıca, kanunların İslâm'a uygunluğunu denetleyen ve İslâmî kanunları hazırlayan İslâm Düşüncesi Konseyi'ne raporlar yazdı (M. Kerem Şah el-Ezherî, *Maḳâlât*, II, 425-453; ayrıca bk. Şâkir Hüseyin Han, s. 331-365). 1964-1968 yıllarında Bahâvelpür İslâm, 1986-1992 arasında İslâmâbâd'daki Kâidiâzam üniversitelerinin mütevellî heyeti üyeliklerinde bulundu. 1971-1976 yıllarında Pakistan Rûyet-i Hilâl Komitesi'nde üye, 1981-1986 arasında komite başkanı olarak görev yaptı. İsviçre'nin Cenevre şehrindeki Dârülmâl el-İslâmî adlı finans kuruluşunda 1981-1994 arasında üyelik yaptı. Kâdiânîler'in 1988'de Cenevre'deki Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'nda Pakistan Devleti aleyhine açtıkları davada Pakistan'ı savunmak için Ziyâülhak tarafından oraya gönderildi ve Pakistan'ın haklılığını savunarak ülkesi lehine karar verilmesini sağladı. Ancak kendisi Pakistan'a dönmeden Ziyâülhak öldü (M. Kerem Şah el-Ezherî, *Tecelliyât-ı Ziyâ'ü'l-ümmet*, s. 443-453; Şâkir Hüseyin Han, s. 52).

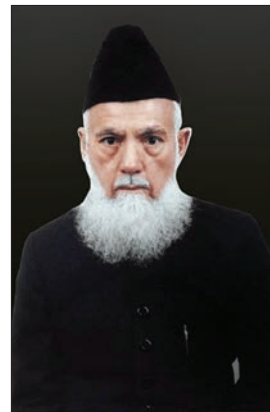
Biri 2 Haziran 1990'da Dârülmâl el-İslâmî'nin toplantısı için, diğeri 1991'de olmak üzere iki defa Türkiye'yi ziyaret eden Ezherî (seyahatleri için bk. *a.g.e.*, s. 57-62) 1990'lı yıllardan itibaren zaman zaman sağlık problemleri yaşadı. 1995'te bir süre İngiltere'de tedavi gördü. Pakistan'a dönünce Mari (Murree) kasabasına yerleşti ve burada *Ziyâ'ü'n-nebî* adlı kapsamlı sîret kitabının yazımına devam etti. 26 Aralık 1997'de büyük oğlu Muhammed Eminü'l-Hasenât'ı kendisinden sonra tarikatın şeyhliğine aday gösterdi ve ona hırka giydirdi. 7 Nisan 1998'de İslâmâbâd'da vefat etti, cenazesi ertesi gün Beyra'da dedesi Pîr Emîr Şah (Emîrüs-Sâlikîn) Türbesi'ne defnedildi. Ezherî Arapça, Farsça, İngilizce ve Almanca biliyordu.

Ezherî'ye Ziyâülhak, Pakistan devlet ve Âzad Keşmir Devleti imtiyaz nişanı, Mısır devlet başkanı birinci dereceden devlet nişanı vermiş, vefatından sonra başta

Pakistan olmak üzere birçok ülkede onun için anma toplantıları yapılmıştır (*Tecelliyât-ı Ziyâ'ü'l-ümmet*, s. 505-590). Öğrencileri, içinde "Ziyâ'ü'l-ümmet" ve "Kerem" (al-Karam) kelimelerinin geçtiği (meselâ bk. Al-Karam Scholars Association, AKSA) çok sayıda eğitim ve sosyal dayanışma kurumu oluşturmuştur. Ezherî'nin mutedil çizgisini ve misyonunu büyük oğlu Muhammed Eminü'l-Hasenât Şah üstlenmiş, 2013 seçimlerinde Sergôda milletvekili seçilerek Navaz Şerif hükümetinde dinî işlerden sorumlu devlet bakanı olmuş, diğeri oğlu Muhammed Muhsin Şah da 1997 seçimlerinde Pencap Eyalet Meclisi'ne milletvekili seçilmiştir.

Güçlü bir tasavvufî yönü bulunan Ezherî'nin ilk şeyhi Muhammed Ziyâeddin el-Çiştî'dir. Çiştî'nin 1950'de vefatı üzerine Hâce Kamerüddin Siyâlvî'ye intisap etmiş, ondan tasavvuf dersleri almış, Çiştîyye tarikatı şeyhi olarak Beyra merkezli bir cemaatin lideri sıfatıyla Pakistan'da ve Pakistan dışında yürüttüğü faaliyetleri vefatına kadar sürdürmüştür. Tasavvuf konusundaki düşüncelerini 1953 yılı gibi erken bir dönemde Kahire'de yazdığı *Peymân-ı Ser-fürûşî* adlı risâlede ortaya koymuş, özellikle *Mecmû'a-i Vezâ'if ma'ca Delâ'ilü'l-hayrât* adlı eserinde tasavvufa dair görüşlerine yer vermiştir. Ezherî, tahsil hayatı boyunca gençlerin tarikat yapılması içerisine girerek tasavvuf eğitimi almalarına karşı çıkmış, onların öncelikle derslerine yönelmelerini istemiştir. Çiştîyye tarikatında önemli bir yeri olan semâ ve mûsikîyle ilgili olarak da bunun Kur'an'da yasaklanan "lehe'l-hadîs" kapsamına girmediği yönünde görüş beyan etmiştir (M. Kerem el-Ezherî, *Ziyâ'ü'l-Ḳur'ân*, III, 599-601; tasavvufî yönü için bk. Şâkir Hüseyin Han, s. 452-456, 472-495).

Bazı resmî görevlerine rağmen Ezherî'nin esas meşguliyeti Beyra merkezli olmak üzere yürüttüğü eğitim faaliyetleridir;

Muhammed Kerem Şah el-Ezherî

telif çalışmalarına da büyük önem vermiştir. Beyra'daki Dârülülüm-i Muhammediyye Gavsîyye Medresesi'ni hem fizikî şartlar hem de müfredat ve eğitim kalitesi bakımından geliştirmiş, medrese müfredatına dil, siyaset ve ekonomi gibi dersler eklemiş, bu medreseyi bitirenlerin üniversite mezunu sayılmalarını sağlamıştır. Medresenin Pakistan'da ve Pakistan dışında şubeleri açılmış, 1990'da Beyra'da sadece kızların yüksek tahsil göreceği bir okul faaliyete başlamıştır. Neticede Birelvî ekolüne mensup oldukları halde mutedil davranan ve diğeri cemaatlere karşı ılımlı bir çizgi izleyen bir nesil yetişmiştir (*a.g.e.*, s. 56).

Ezherî, cemaatin genel kanaatinin aksine müslümanlar arasındaki ihtilâfların giderilmesini ve tarafların birbiriyle medenî ilişkiler içerisinde bulunmasını savunmuştur. Tefsirinin girişinde Birelvî ve Diyûbendî cemaatlerinden bahseder, bunların temelde aynı şeyi söylediklerini, fakat konuları sunuş biçiminde ölçüsüz davranışları için aralarında ihtilâf çıktığını söyler. Diğeri ilmî ihtilâflar ise tarafların birbirini tekfir etmesine yol açmayacak niteliktedir (*Ziyâ'ü'l-Ḳur'ân*, Mukaddime, I, 11). İslâm birliğinin ve müslüman kardeşliğinin kaynağı olarak Kur'an'ı gören Ezherî (Şâkir Hüseyin Han, s. 384-385) ekolün kurucusu Rızâ Han Birelvî ve diğeri aşırı Birelvîler gibi davranmamış, Diyûbendîler'i tekfir etmemiş, onları insaf dairesinde eleştirmiştir. Bu konuda çok erken bir dönemde farklı düşüncelerini ortaya koyarak ihtilâfları sona erdirmek ya da hafifletmek için bir öneri paketi hazırlamış, bunu 1976'da yayımlayarak tarafları itidale çağırmıştır. Birbirini anlamadan görüş beyan edilmemesi, tekfirden kaçınılması ve Hz. Peygamber hakkında daha dikkatli davranılması şeklinde özetlenebilecek bu öneri paketi bir hayli dikkat çekmiştir. Bununla birlikte, Diyûbendîler'e karşı olan yumuşak tutumu ve onları da Ehl-i sünnet çerçevesinde görmesi sebebiyle bizzat Birelvîler tarafından tekfir edilmiştir.

İslâm hukuku Ezherî'nin uzmanlık alanlarının başında gelir. Bu konuda önemli eserleri yoksa da mahkemeler için yazdığı raporlarla verdiği kararlardan oluşan derleme kitaptan onun hukuk anlayışını çıkarmak mümkündür. Fıkıh hususunda genellikle Hanefî çizgisini takip etmiş, zaman zaman kendisi de Kur'an ve hadislerden hüküm çıkarmış, Hanefîler'in kullandığı hadisleri tenkide tâbi tutmuştur. Hz. Peygamber'e karşı sevgi ve sünnetine bağlılık

Ezherî'de çok ileri derecededir. Bu hususu hadis inkârcılarına reddiye olarak yazdığı ilk kitabı *Sünnet-i Hayrû'l-enâm*'da, hazırladığı Kur'an tefsiri ve tercümesinde Resûl-i Ekrem'le ilgili âyetlerin tefsirinde ortaya koymuştur (Birişik, s. 278-281). Hayatının projesi olarak telif ettiği *Żiyâ'ü'n-nebî* de bu konuda çok önemlidir. Eserin son iki cildinde Batılı yazarların görüşlerine onların orijinal metinlerini naklederek cevap vermesi konuya bilimsel yaklaştığını göstermesi bakımından önemlidir. Ezherî hakkında gerek sağlığında gerekse vefatından sonra çok sayıda kitap yazılmış, birçok dergi ve özel sayı yayımlanmıştır. Bunların başında Ahmed Bahş'in Ezherî'den izin alarak 1983'te hazırlamaya başladığı *Cemâl-i Kerem* adlı kitap gelir. Kitabın ilk cildi Ezherî hayatta iken basılmış, vefatından sonra 2002 yılında üç cilt olarak tamamlanmıştır.

Eserleri. 1. Żiyâ'ü'l-Kur'an. Yazımına 28 Şubat 1960'ta başlanan ve ilk cildi 1965'te neşredilen tefsir 1977'de tamamlanmış, tam baskısı üç büyük cilt halinde yapılmışsa da bunun kullanışsız olması sebebiyle yeniden düzenlenip beş cilt olarak yayımlanmıştır (Lahor 1978). Tefsirin Amme cüzünü ihtiva eden kısmı Mevlânâ Muhammed Hasan Bahşî tarafından Sindce'ye çevrilmiştir (baskı yeri yok, 1987). Bazı tarihî olayların anlatımı için yirmi iki haritanın yer aldığı tefsir sade bir dille yazılmıştır. *Żiyâ'ü'l-Kur'an*

gerek düzenlemesi gerekse ayrıntılı fihristiyle bölgede neşredilen tefsirler arasında ilk sırada yer alır (a.g.e., s. 270-281; Muhammad Sultan Shah, LXXXIV [2009], s. 3-18). **2. Cemâl-i'l-Kur'an.** *Żiyâ'ü'l-Kur'an* için hazırlanan meâl-tefsirle birlikte ve müstakil olarak defalarca basılmış, İngilizce'ye de çevrilmiştir (*Jamâl ul Qur'an: The Beauteous Qur'an* [trc. Anis Ahmad Sheikh], Lahore 2000). **3. Żiyâ'ü'n-nebî** (I-VII, Lahor 1993-1998). Yazımına 1983'te başlanan ve 1997'de tamamlanan kitabın III. cildinin ilk sayfaları "teberrüken" İstanbul Eyüp Sultan Camii'nde yazılmıştır. Pakistan Devleti 1415 yılı mevlid kabilinde (21 Ağustos 1994) eserin basılan ilk üç cildine sîret ödülü vermiş, Ezherî aynı yıl Keşmir Devleti tarafından da ödüllendirilmiştir. Sîret telifleri arasında özel bir yere sahip olan kitap birçok defa basılmış, İngilizce'ye de çevrilmiştir (*Ziâ-un-Nabî-Life of Prophet Muhammad* [trc. Muhammad Qayyum Awan], I-VII, Lahor 2012) (*Tecelliyât-ı Żiyâ'ü'l-ümme*, s. 317-373). **4. Sünnet-i Hayrû'l-enâm** (Karaçi 1955, 1965, 1971; Lahor 1998, 1999, 2007). Ehl-i Kur'an (Kur'âniyyûn) ekolünden Gulâm Ahmed Pervîz'in düşüncelerine karşı reddiye olarak yazılmıştır. **5. Maqâlât** (ed. Ahmed Bahş, I, Lahor 1983; I-II, Lahor 1990, 1998). **6. Żiyâ'ü'l-ümme key 'Adâletî Fayşaley** (Lahor 2003). Eserde mal gasbı, recm, nüfus cüzdanına resim yapıştırmanın şer'î hükmü, hadler, zina suçunu ve cezasını belirleyen kanunun değerlendirilmesi, Pakistan merkez bankası, şü'fa, diyet gibi konulara dair olarak müellifin yüksek mahkeme için hazırladığı raporlar, kararlar ve bunların geniş tartışması yer almaktadır. **7. Fitne-i İnkâr-ı Hatm-i Nübüvvet** (Lahor 1990). Kâdiyânîler'in nübüvvet ve Hz. Peygamber'in son peygamber olup olmadığına dair düşüncelerine reddiye olarak 2-3 Nisan 1984 tarihindeki "All Pakistan Azameti Tâcdâr-ı Hatm-i Nübüvvet Konferans"ı adlı toplantıda sunulmak üzere hazırlanmış bir çalışmadır. **8. Peymân-ı Ser-fürüşî** (Lahor, ts.). Ezherî'nin tasavvufa ve tarikatların tekke düzenine dair 1953'te kaleme aldığı bir risâlesidir. **9. Rû'yetü'l-hilâl** (Lahor 1985).

Ezherî'nin yazıları ve konuşmalarından şu eserler derlenmiştir: *Sehâbü'l-Kerem* (Lahor 1988); *Hażret-i Żiyâ'ü'l-ümme ka Hüsn-i Tahrîr* (haz. Târik İsmâil Sager, Lahor 2002); *Huṭabât-ı Żiyâ'ü'l-ümme* (haz. Halîfe Melik Muhtâr Ahmed Mücâhid, Beyra, ts.); *Ebr-i Kerem: Pîr Muḥammed Kerem Şâh el-Ezherî ki*

Eyyâm-ı Esîrî ki Tekârîr (haz. Gül Muhammed Feyzî, Lahor 2003, 2005, Ezherî'nin Sergôda Hapishanesi'nde iken mahkûmlara yaptığı konuşmalar); *İrşâdât-ı Żiyâ'ü'l-ümme* (haz. M. Ekrem Sâcid, Lahor 2004); *Mekâtib-i Żiyâ'ü'l-ümme* (haz. M. İcâz Ahmed Gondal, Lahor 2002). Ezherî ayrıca Diyûbendî ekolünün kurucusu Muhammed Kâsım Nânevtevi'nin *Tahzîru'n-nâs* adlı eseri üzerine bir ta'lik çalışması yapmış (Lahor 1986), Cezûlî'nin *Delâ'ilü'l-hayrât*'ını bazı eklerle birlikte *Mecmû'a-i Veżâ'if ma'ca Delâ'ili'l-hayrât* adıyla Urduca'ya tercüme etmiş (Lahor 1985), Şah Veliyyullah ed-Dihlevî'nin *Aṭyebü'n-nağam* isimli kasidesini *Kaşîde Aṭyebü'n-nağam* adıyla tercüme ve şerhetmiştir (Lahor 1985, 2004).

BİBLİYOGRAFYA :

M. Kerem Şah el-Ezherî, *Żiyâ'ü'l-Kur'an*, Lahor 1399, Mukaddime, I, 11; III, 599-601; a.mlf., *Maqâlât* (nşr. Ahmed Bahş), Lahor 1990, II, 425-453; ayrıca bk. neşredenin "Hażret-i Żiyâ'ü'l-ümme Ek İnkılâb Âferîn Şahşiyet" başlıklı yazısı, I, 14-15, 23-27, 62-69; a.mlf., "Fitne-i Mîrzâ'iyyet aor Pâkistân", *Tecelliyât-ı Żiyâ'ü'l-ümme* (haz. M. Ekrem Sâcid), Lahor 2006, s. 443-453; Zuhûr Ahmed Brohî, *Cevâhir-i Kerem*, Siyâlkût 2000; Şehbâz Ahmed Çiştî, *Dânâ'ey Râz Żiyâ'ü'l-ümme*, Lahor 2002, s. 317; Ahmed Bahş, *Cemâl-i Kerem*, Lahor 2003, I, 18, 21, 165, 175; Seyyid Zâhid Sıddîk Şah, *Huşbû'ey Kerem*, Lahor 2004; *Tecelliyât-ı Żiyâ'ü'l-ümme* (ed. M. Ekrem Sâcid), Lahor 2006, s. 317-373, 505-590; Gül M. Feyzî, "Akide-i Hatm-i Nübüvvet aor Hużûr Żiyâ'ü'l-ümme ki 'İlmî Hîdmât", a.e., s. 112-116; Riyâz Mahmûd, "Akide-i Hatm-i Nübüvvet aor Hażret-i Żiyâ'ü'l-ümme ki 'İlmî Hîdmât", a.e., s. 117-125; Abdüllatif Çiştî, "Hażret Żiyâ'ü'l-ümme sey Ridyo Kâhîre ka İnterviyv", a.e., s. 235-240; M. Münîr el-Ezherî, *Tecdidü'l-fikri'd-dini fi cühûdi'l'allâme Muḥammed Kerem Şâh el-Ezherî*, Kahire 2008; Şâkir Hüseyin Han, *Pîr Muḥammed Kerem Şâh el-Ezherî ki 'İlmî ve Dîni Hîdmât* (doktora tezi, 2008), Şu'be-i Ulûm-i İslâmîyye Câmia-i Karaçi, tür.yer.; Abdülhamit Birişik, *Hind Altıkıtası Düşünce ve Tefsir Ekolleri*, İstanbul 2012, s. 270-281; M. Ghulam Abdul Haq, "Obituary-Pîr Muḥammed Karam Shah, al-Azhari", *IS*, XXXVII/2 (1998), s. 271-272; M. Sultan Shah, "Diya'al-Qur'an: A Unique Qur'anic Commentary and the Commentator", *Oriental College Magazine*, LXXXIV/3, Lahore 2009, s. 3-18; Bakhtyar Haider Pirzada al-Azhari, "Diya'al-Ummat Justice Shaykh Muhammad Karam Shah al-Azhari", <http://www.mihpirzada.com/pdfs/Introduction%20to%20Diya'%20al-Ummat.pdf> (25.07.2014); Seyyid Riyâz Hüseyin Şah, "Rûhânî aor Cemâliyâtî Râhon meyn Kâbil-i Taklîd Reh-nümâ Pîr Muḥammed Kerem Şah el-Ezherî- Kışt evvel, Delîl-i Râh, October-November 2011", http://www.daleelerah.info/current/november-2011/2011-11_pir-karam-shah (16.07.2014).

Muhammed Kerem Şah el-Ezherî'nin el yazısıyla bir mektubu

